

GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL

Ész a történelemben Johannes Hoffmeister kiadásában*

ELSŐ FOGALMAZVÁNY (1822, 1828)

A történetírás fajtái

[Először:] 1822. X. 31-én

[Megismételve:] 1828. X. 30-án

Uraim!

Ezeknek az előadásoknak a tárgya a filozófiai világtörténet-írás. – Maga az egyetemes világtörténelem az, amin végigszaladnunk szeretném, hogy elfoglaltságunk legyen; nem a világtörténelemről alkotott általános reflexiókkal kell dolgunk akadjon, melyekre az talán alkalmat adott, és amelyeket a világtörténelem tartalmából példákat merítve szeretnénk pertaktálni, hanem a világtörténelem tartalmával magával.

Ezenközben nem támaszkodhatom semmiféle kézikönyvre;¹ *A jogfilozófia alapvonalai*ban, a 341. §-tól a 360.-ig (a végéig) egyébként már megadtam ennek a fajta történetírásnak a közelebbi fogalmát, ahogy az elveit is és a korszakokat, melyekre a világtörténelem vizsgálata bomlik. Ott legáltalább elvont formában megismerkedhetnek azokkal a mozzanatokkal, melyeken a következőkben megfordul a dolog. –

A *bevezetést* filozófiai történetírásunkhoz úgy szeretném megszerkeszteni, hogy előrebocsájtok valamiféle (általános, meghatározott) *elképzelést* arról, mi is az, hogy *filozófiai világtörténet-írás*; ennek az elsöre kitűzött célnak az érdekében [szeretném] bemutatni és tárgyalni, áttekinteni, leírni a történetírás más módjait és a filozófiai történetírást velük összevetni.

A történetírás három módját különböztetem meg:² α) az eredeti történetírást, β) a reflektált történetírást és γ) a filozófiát. –

* A kéziratokkal és a jelölésekkel kapcsolatban lásd Mesterházi Miklós tanulmányát. A jegyzetek a Hoffmeister-kiadás jegyzetei, vagy belőlük és más kiadások jegyzeteiből készült kompilációk – eltekintve természetesen a fordítás problémáit érintő megjegyzésektől.

¹ Karl Hegelnél: „kompendiumra”.

² Karl Hegelnél: „Történelemszemléletből voltaképp háromfajta létezik.”

a) Ami az *első*t illeti, úgy gondolom, már azzal is meghatározott képet adhatok róla, ha neveket említek, például *Hérodotoszét*, *Thuküdidészét* és másokét – olyan történetírókét, és csak olyanokét, akik ott tudhatták maguk körül azokat a tetteket, eseményeket és állapotokat, melyekről írnak, átérték őket, s középtük *élték*, végigélték őket, maguk is hozzátartoztak ezekhez az eseményekhez és azok szelleméhez, s hírt adtak róluk, azaz a szellemnek szóló képzet birodalmába plántálták át, és annak, a képzeletnek a számára munkálták meg azt, ami odáig pusztán megtörtént volt, és külsődlegesen volt adva – ami korábban csak létező valami volt, az immár szellemi, a belső és külső lelkület által elképzelt. Így munkálja meg például a költő is az érzéseiben rejlő anyagot az érzéki képzelet számára. A mások történetei, beszámolóí is ingrediensek ugyan ezeknél a történetíróknál;³ ám ez általában véve csak a szórványosabb, mellékesebb, véletlen, szubjektív anyag. Ahogy [ingrediensként birtokában van] a költő is nyelve műveltségének és sokat köszönhet mindannak a műveltségbeli ismeretnek, mely néki osztályrésztül jutott,⁴ mégis az övé a munka dandárja, az eredeti történetírásban is a történetíró az, aki a valóságban immár elmúltat, azt, ami szétszóródott a szubjektív, véletlen emlékezésben, és amit [legfőljebb is csak] az állhatatlan emlékezet őriz, egészszé komponálja és fölállítja Mnemoszüné templomában, hogy így halhatatlanságot adományozzon neki.⁵ Az ilyen történetírók [az elmúltat] jobb, magasabb rendű földbe ültetik, mint amilyen a mulandóság földje, átplántálják az immár maradandó, örök szellemek birodalmába, ahogy a régiek írták le az Elíziumot, ahol a hősök örökösen azt cselekszik, amit életükben csak egyszer cselekedtek. –

A mondákat, népdalokat, hagyományokat, ahogy a költeményeket is, kizárom az eredeti történetírásnak ebből a köréből,⁶ hisz a monda, a hagyomány zavaros módja még a történetek rögzítésének, s ennél fogva olyan népeknek vagy népek olyan részeinek a műfaja, amelyek tudatukat illetően zavarosak még. Erre, mármint hogy a történelem egy népnél miféle összefüggésben is áll vele magával, később még visszatérek. A tudatukat illetően zavaros népek vagy azok zavaros történelme nem tárgya [a történetírásnak], legalábbis a filozófiai történetírásnak nem, hisz annak szándéka a történelemben rejlő eszme megismerése – azoknak a népek-

³ Kiegészítés Karl Hegelnél: „Lehetetlen, hogy egyetlen ember mindent maga lásson.”

⁴ Moldenhauer/Michel: „Ahogy a költő sokat köszönhet nyelve műveltségének, annak a műveltségbeli ismeretnek...”

⁵ Hegel kéziratában zavarosságba fullad a mondat, Karl Hegelnél: „A történetírók összekötik, ami hirtelen elszűnik, és halhatatlanságra rendelve elhelyezik Mnemoszüné templomában.” – A kéziratban áthúзва ez áll: „mert valami egészen más rendelkezni bizonyos érzésekkel, és költőien, azaz teremtő módon a tudat szemé elé állítani őket”.

⁶ Kiegészítés Lassonnál: „A költeményeknek nincs történeti igazságuk, nem a meghatározott valóság a tartalmuk.”

nek a szelleméé, melyek a maguk princípiumát tudatossá tették, annak tudásává, mik ők, és mit is cselekszenek.⁷

Később szót ejtünk *historia* és *res gestae* [összefüggéséről];⁸ egy nép voltaképpen, objektív történelme akkor kezdődik, amikor van már *históriája* is. [Ami előtte van, m]űveltség, mely még nem jutott el a történelemig, amely még nem neveltetés [*Bildungsgang*], [mint például] India három és félezer éves [állítólagos történelme]. –

Mármost az efféle történetírók a számukra jelenvaló fejleményt, tettet és állapotot a képzelet számára a képzelet művévé gyúrnak.

[Amiből mindjárt levonhatunk] néhány következtetés[t]:

αα) Az ilyen elbeszéléseknek ennélfogva nem lehet nagy külső terjedelmük.⁹ Lényegi anyaguk az, ami az emberek tulajdon élményében és jelenbeli érdekeltségében eleven, ami környezetükben élő és jelenbeli.

Ezek a szerzők azt beszélik el, amiben többé-kevésbé részt vettek, vagy amit legalábbis átéltek. Rövid időszakokat, individuális emberi alakokat és eseményalakzatokat. Annak a szemléletéből dolgoznak, amit megértek és átéltek; egyes reflektálatlan vonásokat gyűjtenek össze a festményhez, hogy [azt] abban a meghatározottságban tárják az utókor *képzelete* elé, ahogy eléjük is tárult a *szemléletben* vagy a *szemléletes* elbeszélésben.

ββ) Ezeknél a történetíróknál az auktor műveltsége és az események, amelyekből művet teremt, a szerző szelleme és az elbeszélte cselekmények szelleme *egy és ugyanaz*.

A történetíró először is tehát nem hozakodik elő reflexiókkal, hisz benne él a dolog szellemében, nem távolodik el tőle, mint a reflexió. Közelebről nézve ebben az egységben az is benne foglaltatik, hogy oly korszakokban, amikor nagyfokú rendi különbségek mutatkoznak, és a műveltség meg a maximák összefüggének a renddel, amelybe bárki individuum tartozik, az ilyen történetíró az államférfiak, hadvezérek és í. t. rendjéhez kellett tartozzék, azok közé, akiknek céljai, szándékai és tettei ahhoz a politikai szférához tartoznak, melyet a történetíró leír.¹⁰ Ha magának a

⁷ Kiegészítés Karl Hegelnél és Lassonnál: „A szemlélt és szemlélhető valóság talaja szilárdabb alapot a mulandóságénál, melyen a maguknak atomi szilárdságot és kiformalódott individualitást kiküzdött népek történetiségéhez hozzájárulni már nem tudó mondák és költemények termettek.” – *Az atomi szilárdságot [zu atomer Festigkeit... gediehen]* fordulat csak Lassonnál szerepel.

⁸ Moldenhauer/Michel: „Később szót ejtünk róla, [hogy] a *historia* a *res gestae*...”

⁹ Kiegészítés Karl Hegelnél és Lassonnál: „Nézzük csak meg Hérodotoszt, Thuküdidészt vagy Guicciardinót.” – Francesco Guicciardini (1483–1540) olasz történetíró, főműve, az 1561–64-ben keletkezett *Istoria d'Italia* az 1492 és 1534 között zajlott eseményeket tárgyalja; a könyvről a történész Leopold von Ranke is megemlékezett.

¹⁰ E helyett a suta mondat helyett Karl Hegelnél a következők állnak: „Ha egyenesen a hadvezérek vagy államférfiak rendjébe tartozik, mint Cézár, akkor *saját* céljai lépnek történelmi célokként színre.” – Lasson a következő kiegészítést illeszti a mondatához: „Itt meg kell jegyeznünk valamit, ami későbbi korokra is alkalmazható. Olyan korokban, amikor a nép kö-

dolognak ez a szelleme művelt szellem, akkor tud is magáról; életének és tetteinek egyik fő oldala¹¹ szándékainak és érdekeinek *tudata*, ahogy *sarktételeinek* tudata is – cselekedeteinek egyik oldala az, ahogy önmagáról mások ellenében *számot ad*, ahogy azok¹² képzetének diktálására *cselekszik*, a kedvükért mozdul.¹³

A szónoklatok *cselekedetek* az emberek körében, és pedig *nagyon is lényeges és hatásos cselekedetek*.¹⁴ Gyakran hallani persze, amint emberek, akikről rossz néven vették a szónoklatot, azt mondják, *csak* szónoklat volt, amit tartottak, vagy amivel előálltak. Ha helyesen ítélnék magukról, ha szónoklataik valóban csupán szónoklatok voltak, akkor persze ártatlannak kell ítélnünk őket; mert az ilyen beszéd nem több *fecsegésnél*, és a fecsegés egyetlen előnyös vonása, hogy ártatlan valami. Ám a nép előtt tartott beszédek, a népek népekhez intézett szónoklatai, a népek vagy fejedelmek szónoklatai *mint cselekedetek* nagyon is lényeges *tárgyai* a történelemnek, kiált a *régebbinek*.¹⁵

Ahol is nem *saját* reflexiói az eszközök, melyekkel a szerző *ennek a tudatnak* a magyarázatát és *ábrázolását* nyújtja, ellenkezőleg, *magukkal a szereplő személyekkel és népekkel* mondatja ki, mit is akarnak, és milyen formában tudják, mit is akarnak. Az indítékokat (és érzelmeket) a történetírónak nem a maga nevében kell megmagyaráznia, nem saját *különös tudatában* kell rájuk eszmélnie.¹⁶ Nem számukra idegen, maga fogalmazta szavakat ad szereplői szájába; még ha maga munkálta volna is ki őket, a tartalom és ez a műveltség és ez a tudat mégis csak *azok* tartalma és tudata, akiket így beszéltet. Ilyenként olvassuk Thuküdidésznél *Periklész* szónoklatait, a *legmélyebben művelt, legigazibb, legnemesebb* államférfieit, továbbá más szónokokéit, népek küldötteieit és í. t.¹⁷ E beszédekben *ezek az emberek népük, tulaj-*

rében a műveltség messze előrehaladt, különbségek adódnak a műveltségben, különbségek, amelyek a rendek különbségeiből fakadnak. Az író, ha az eredeti történetírók körébe akar tartozni, azok rendjéből való – azaz államférfi vagy hadvezér – kell legyen, akiknek tetteiről szólni kíván.” – Lasson Karl Hegel nyomán, nem fölismerve, hogy itt hirtelen véget ér a kéziratív, az alábbiakkal folytatja: „Ha azt mondjuk itt, hogy az ilyen történetíró nem reflektál, hanem maguk a szereplő személyek és népek lépnek föl, ennek mintha ellentmondának azok a szónoklatok, amelyek például Thuküdidésznél olvashatók, és amelyekről állítható, hogy így bizonyosan nem hangzottak el.”

¹¹ Ez után a szó után kezdődik a marbach-i ív.

¹² A névmás utalása nem világos, vonatkozhatik a sarktételekre, de a szándékokra és érdekekre is.

¹³ Moldenhauer/Michel: „cselekedeteik egyik oldala az, ahogy önmagáról mások ellenében *számot ad*, ahogy a mások képzelet[re hat, azaz] *cselekszik*, a kedvükért mozdul.”

¹⁴ Kiegészítés Lassonnál: „Szónoklatokkal kell az embereket cselekvésre bírni, és az ilyen szónoklatok ennél fogva lényeges elemei a történelemnek.”

¹⁵ A kéziratban ez az egész bekezdés kiegészítés a margón.

¹⁶ A mondat a kézirat margóján szerepel.

¹⁷ Lassonnál az eddigiek helyett, az előző bekezdéshez csatolva: „Fölvilágosítást adnak a kor reflexióiról és sarktételeiről, s ezáltal a történetíróknak megspóroltatik, hogy maga fűzzön

don személyiségük maximáit mondják ki, politikai viszonyaik tudatát, ahogy erkölcsi és szellemi viszonyaikat és természetüket is, céljaik, cselekedeteik alapelveit – és a történetírónak alig valamit kell, vagy semmit sem kell reflexiói számára tartogatnia, és amit velük mondat ki, nem idegen, kölcsönzött tudat számukra, hanem saját műveltségük és tudatuk. Ha a szubsztanciális történelmet, a nemzetek szellemét akarjuk tanulmányozni, ha velük akarunk élni, és ha azt szeretnénk, hogy bár élhettünk volna körükben, *az eredeti történetírókba kell beleásnunk magunkat,* és velük kell időznie, és nem is időzhetünk velük eleget; itt tüdén, elevenen, első kézből van dolgunk egy nép vagy egy kormányzat történetével. Aki *nem föltétlenül akar tanult historikus lenni,* hanem *évezni szeretné a történelmet,* az nagyjában-egészében majdhogynem be is érheti az effajta írókkal.¹⁸

Egyébként nem¹⁹ oly gyakori az ilyen történetíró, mint vélnénk talán. Hérodotoszt, a történetírás atyját, azaz megteremtőjét – és, túl ezen, a legnagyobb történetírót – és Thuküdidészt már említettem. [Mindkettő] csodálatra méltóan naiv. *Xenophón* műve a tízezrek hazaútjáról ugyanilyen eredeti könyv és í. t. – *Poliübiosz, Caesar Kommentárjai* – egyszerű, szimpla művek – ugyancsak nagy szellemek mesterművei. De nem csupán a régi korok sajátjai az effélék. Hogy ilyen történetírók akadjanak, ahhoz az szükségeltetik, hogy ne csak a *műveltség magas foka találtassék meg egy nép körében,* hanem hogy a történetírás ne szoruljon elszigetelt magányba a *szellemi világban, a tanultak világában* és í. t., hanem fonódják össze az államfők és hadvezérek [világával]. Naiv krónikások, amilyenek a szerzetesek is voltak, szép számmal akadtak például a középkorban is, de nem egyben államférfiak, habár akadtak tanult *püspökök,* akik közügyek és államügyletek középpontjában álltak; ám egyebekben kialakulatlan volt a politikai tudat.²⁰ *Az újabb korokban minden* viszony megváltozott. Műveltségünk minden *eseményt azonnal megragad* és a képzelet számára *közvetlenül híradássá formál,* s az újabb korokból remek, egyszerű, szellemes, határozott körvonalú híradásaink vannak hadi és egyéb fejleményekről, melyek állják

a dologhoz reflexiókat. Még ha maga formál is ilyen szónoklatokat, azok, minthogy ő maga is kora műveltségének talaján áll, a kor szónoklatai. Ha tehát például Periklész beszédeit Thuküdidész dolgozta volna is ki, azok mégsem idegenek Periklészről.”

¹⁸ A kézirat kb. úgy folytatódik, hogy „eltekintve attól, amit egyebekben”, majd megszakad.

¹⁹ A margón: „Ettől megkülönböztetendők a népek bibliái; minden népnek van effajta alapvető könyve – a Biblia, Homérosz.”

²⁰ Az utóbbi három mondat (onnan, hogy „De nem csupán...”) a kéziratban szereplő széljegyzetekből adódott. – Karl Hegelnél és a nyomában Lassonnál az alábbiak olvashatók: „Az ókorban szükségképp katonák és nagy államférfiak voltak a történetírók; a középkorban, ha eltekintünk az államügyek középpontjában álló püspököktől, naiv krónikásokként azok a szerzetesek sorolhatók ide, akik éppoly elszigeteltek voltak, amennyire az ókor férfúi az összefüggések sűrűjében találtak.”

az összevetést Caesar *Kommentárjaival*, és tartalmuk gazdagsága, azaz az eszközök és föltételek pontos föltüntetése okán még tanulságosabbak is.

Ideszámítandó sok *francia emlékirat* is, amelyeneket gyakran igen *szellemes* koponyák szerkesztettek *jelentéktelen összefüggésekből* és *anekdotákból*, gyakran egy *szűk* kör kicsinyes dolgairól, ám néha szellemes nagy koponyák is, nagyobb és érdekesebb kört áttekintve; [az utóbbi fajtából való] mesterművek *de Retz kardinális* emlékiratai.²¹ *Németországban* ritkák az olyan mesterek írásai, akik maguk is cselekvő személyek voltak az eseményekben; az *Histoire de mon temps de Frédéric II* dicséretes kivétel. Nem elég az események kortársának lenni, nem elég őket közszelről látni sem, ott lenni, megbízható hírekkel rendelkezni; az írónak magának is azoknak a cselekvő személyeknek a *rendjéből, köréből* valónak kell lennie, akikről ír, osztania kell *nézeteiket*, gondolkodásmódjukat, osztoznia kell műveltségükben. Csak ha magasan áll az ember, láthatja jól át a dolgot, és pillanthat meg mindent a maga helyén – s nem, ha alulról pislog föl egy morális butélia vagy valami hasonló bölcsesség száján keresztül.

Korunkban csak még szükségesebb [megszabadulni] a rendek nézeteinek korlátoltságától, és azokat [engedni szóhoz jutni,] *akik kezében az állam joga és a kormányzás hatalma*, csak még szükségesebb attól, hogy a közvetlen politikai cselekvésből kizárt rendek erkölcsi sarktételek tűzénél melegednek, ezzel vigasztalódnak és vélnék fölébe emelkedni a magasabb köröknek, röviden egy *szűk körben* rekednek meg.²²

β) A történetírás *második* fajtáját *reflektáló* történetírásnak nevezhetjük, történetírásnak, melyben az ábrázolás túllép az író számára *jelenbelin*, és amelynek a múlttal nem pusztán az időben, ebben az élevenítségben jelenvaló, hanem a *szellemben jelenvaló* múltként van dolga, és pedig a voltaképpeni *teljes* múlttal.²³ Nagyon különböző fajta történetírásokat értünk azon, hogy reflektáló történetírás – általában ideértjük mindazokat, akiket általánosságban *történetíróknak* szoktunk nevezni. A fő dolog itt a történeti anyag földolgozása, a történeti anyagé, melyhez megmunkálójá a *tartalom szellemétől* különböző szellemben, a maga szellemében közelít; ennél fog-

²¹ De Retz (Jean-François Paul de Gondi, 1613–1679) francia katolikus főpap, politikus, író, Richelieu és Mazarin bíborosok ellenfele; levelek formájában írt emlékiratai először 1717-ben láttak napvilágot. – *Retz bíboros emlékiratai*. Ford. Szoboszlai Margit. Budapest, Gondolat. 1966.

²² Moldenhauer/Michel: „Korunkban csak még szükségesebb [megszabadulni] a rendek nézeteinek korlátoltságától [; csak azok értenek a történetíráshoz,] akik kezében az állam joga és a kormányzás hatalma, [miközben] a politikai cselekvésből kizárt rendek...” – A kéziratban a margón: „politikai vizsgálódás – államélet.”

²³ A kéziratban a margón: „α) Az eredeti [történetírás] csak az *idő egy rövid szakaszát* tudja átfogni. Az igény, hogy áttekintsünk valamiféle egészt, megszüli a β) reflektáló történetírást. αα) Kompendiumok, ββ) *az ellenkezőjük*. – Az eredeti történetírás utánzása csak külsődleges bővítmény.”

va a dolog főképp azokon a maximákon, elképzeléseken, elveken fordul meg, amelyeket a szerző maga alkot részben a cselekedetek és események tartalmáról, céljáról, részben arról, hogyan kell történelmet írni. *Mi, németek* tömérdek *reflexiót* – és okoskodást – pazarlunk ez utóbbira; minden történetírónak megvan a maga módszere, valami különös, amit a fejébe vett. Az *angolok* és *franciák* általában tudják, hogyan kell történelmet írni; inkább hagyatkozhatnak rá egy közös műveltség képzeletére; nálunk mindenki valami sajátosat agyal ki magának. Az angoloknak és franciáknak ennél fogva pompás történetíróik vannak; nálunk, ha úgy tíz-húsz évre visszamenve szemügyre vesszük a *történetírókról írt bírálatokat*, úgy találjuk, majd mindegyik recenzió valami saját elmélettel kezdődik arról, hogyan *kell* történelmet írni, valami elmélettel, amelyet a recenzens a történetíró elméletével szembeállít. Az örökös nekikészülődés állapotában [*Standpunkt*] vagyunk, és keresgéljük még, hogyan kell történelmet írni.

aa) Az igény, amely megfogalmazódik, nem csekélyebb, mint hogy kerüljön birtokunkba valamiféle áttekintés *egy nép vagy egy ország vagy egyáltalában az egész világ egész történelméről*,²⁴ aminek érdekében szükségképp történeti munkáknak kell készülniük. Az ilyen históriás könyvek persze szükségképp eredeti voltaképpen [*förmliche*] történetírók munkáiból, további, már kész *beszámolókból* és *egyes híradásokból* fabrikált *kompilációk*. A forrás nem a szemlélet, és nem a szemlélet nyelve; [ezekben a munkákban nincs meg] a szemtanúság [karaktervonása].²⁵ A reflektáló történetírásnak ez az első formája elsősre az eredeti történetíráshoz kapcsolódik, ha nincs más célja, mint hogy egy *ország*, a világ *történelmének egészét* ábrázolja. Az effajta *kompilációk* formája mindenekelőtt attól a *szándéktól* függ, részletesebb vagy kevésbé részletes történelmek szeretnének-e lenni.²⁶ Ezenközben az történik, hogy az ilyen történetírók a fejükbe veszik: *szemléletesen* írnak történelmet, hadd támadjon *az olvasónak az a képzelet*, az események kortársait és szemtanúit hallja mesélni. Ez a nekibuzdulás mármost többé-kevésbé balszerencsés véget szokott érni. – Az egész műnek, így illik, és így is kell, *egységes hangja* kell legyen; hisz egy meghatározott műveltséghez tartozó

²⁴ Kiegészítés Karl Hegelnél: „Röviden amit úgy nevezünk, hogy egyetemes történelem.”

²⁵ Moldenhauer/Michel: „A forrás nem a szemlélet és nem a szemtanúságból adódó szemlélet nyelve.”

²⁶ Ezek után kihúzva: „Mármost ilyen *kompilációk* általában a világtörténelmi kompendiumok, közelebbről például *Livius Római történelme* is, Szicíliai Diodórosz és í. t., *Johannes v. Müller* svájci történelme. Az ilyen művek, ha jól vannak megírva, fölöttébb hasznosak, teljességgel nélkülözhetetlenek, de a tárgyalásnak nem adható meg a kellő mértéke és meghatározása.” – A kihúzott részt egy 1828-at megelőzően született előadásjegyzet alapján Karl Hegel is, Lasson is visszaillesztették a szövegbe. – Szicíliai Diodórosz (Diodórosz Szikeliotész, Diodorus Siculus, i. e. 80 körül – i. e. 20 körül) Julius Caesar korában élt szicíliai görög történetíró; 40 könyvnyi, a világtörténelmet a mitikus kezdetektől i. e. 54-ig áttekintő munkájának csak a töredéke maradt fenn.

egyetlen individuum a szerzője; ám a korok, melyeket az ilyen történetírás végigperget, nagyon is különböző műveltségűek, ahogy a történetírók is, akiket fölhasználhat, a szellem pedig, amely e különböző korokban az íróból beszél, más, mint a korok szelleme. Amikor a történetíró a korok szellemét szeretné ábrázolni, jobbára tulajdon szelleme kerekedik fölül. *Livius Róma ősi királyainak, az ősidők konzuljainak és hadvezéreinek olyan beszédeket ad a szájába, melyek egyedül Livius korának dörzsölt ügyvédeihez (rabulisztikus szónokaihoz) illenek, és a legélesebb kontrasztban állnak a valódi, az őidőkből származott mondákkal, például Menenius Agrippának a gyomorról és a zsigerekről szóló fabulájával. Hasonlóképp egészen részletes, beható leírását adja csatáknak és más eseményeknek, olyan hangfekvésben, a részletek megragadásának olyan meghatározottságában, ahogy azokban az időkben, amikor megestek, az még nem adódhatott,²⁷ mintha csak maga is látta volna őket – olyan leírásokkal szolgál, amelyek vonásai újra fölhasználhatók, mondjuk, bármely kor csatáihoz, és amelyek meghatározottsága megint csak ellentétben áll az összefüggésnek azzal a hiányával és azzal a következetlenséggel, mely amúgy gyakran uralkodik a főbb viszonyok alakulásának ábrázolásában. Hogy mi a különbség az ilyen kompilátor és az eredeti történetíró között, a leginkább akkor ismerszik meg, ha *Polübioszt összeveti az ember azzal, ahogy Livius használja*, kivonatolja és kurtítja meg történeti munkáját arról a korszakról, amely Polübiosz művében maradt fenn számunkra. – Johannes von Müller²⁸ abbéli igyekezetében, hogy *ábrázolása hű legyen az elbeszélte korokhoz, a maga történetírásának egyfajta merev, ostobán ünnepeles, pedáns kinézetet adott. Az öreg Tschudinál²⁹ az ilyesmivel sokkal kedvesebb, naivabb formában találkozunk az ember, mint ez a merőben csinált, affektált régiesség.**

[Pótlás a kézirat margóján:]

Kísérlet ez, hogy egészen *belehelyezkedjünk más korokba*, egészen szemléletesen és elevenen – olyasmi, amire mi éppoly kevésbé vagyunk képesek, mint a szerzők; az író is valamiféle „mi”, hozzátartozik a maga világhoz, annak szükségleteihez, érdekeihez, ahhoz, amit kora nagyra tart, megbecsül. – Mondjuk, ha, tartozunk bármely korhoz, mégoly mélyen behatolunk is a görög életbe, amely oly sok oldala és épp a legfontosabb ol-

²⁷ „wie sie [fölképezhetőleg: *die Bestimmtheit*] ... noch nicht hat statthaben können”.

²⁸ Johannes von Müller (1752–1809) német történetíró: *Die Geschichte der schweizerischen Eidgenossenschaft*. I. Bd. Leipzig 1786; II. és III. Bd. 1786–95; IV. Bd. és az V. első része: 1805–08; *Verbesserte Gesamtaufgabe*. Leipzig, 1826.

²⁹ Aegidius Tschudi (1505–1572) svájci történetíró: *Schweitzer Chronik*. Basel, 1734–36. 2 kötetben. –Tschudi történeti munkájában számos olyan, később elkallódott okirat szerepel, melyekre Johannes von Müller is támaszkodik.

dalai szerint a tetszésünkre van, a legfontosabban mégsem tudunk együtt érezni a görögökkel. Ha a legnagyobb mértékben érdeklődünk is Athén, a város iránt – hisz egy művelt nép hazája és fölöttébb nemes hazája –, és mély részvétellel követjük is polgárai cselekedeteit, a rájuk leselkedő veszélyeket, mégsem vagyunk képesek együtt érezni velük, amikor leborulnak Zeusz, Minerva és í. t. előtt, ha a plataiai csata napján áldozatokkal kínozzák maguk, [nem érzünk együtt velük] a rabszolgaság [dolgában, nem érezzük úgy, mint ők], a nyomort, a hangulatot, az illatot. – Ahogy nem rendelkezünk egy kutya érzékeivel sem, még akkor sem, ha egy bizonyos kutyát képzelünk el magunknak, ha ismerjük, ismerjük szokásait, ragaszkodását, eltaláljuk furcsaságait. –

Más formában is megpróbálták mármost a történetit ha a hangütéssel nem is az együttérzésig közel hozni hozzánk, [de legalább?] szemléletessé tenni, elevenné az érzékletességig, a szemléletesség elevenségéig menően, azaz az események részleteiig menően³⁰ meghatározott ábrázolás[sal]. –

[A főszöveg folytatása:]

Ebben a fajta történetírásban, amelyik hosszú korszakokat akar, vagy épp a világtörténet egész idejét akarja áttekinteni, ez óhatatlanul föllép, [és] ez nem is [történhetik] másképp, mint hogy *többé-kevésbé föl kell adnia* a valóságos *individuális ábrázolását, és absztrakciókkal* kell segítenie magán, kivonatolnia, *rövidítenie* kell. Ami nem is csak annyit tesz, hogy *sok* eseményt és cselekedetet eleve *el kell hagyni*, hanem hogy a gondolat, az értelem a legnagyobb kivonatoló. Például: megvívta *egy csatát, nagy győzelmet* arattak, hiába *vettek ostrom alá egy várost* s í. t. – csata, nagy győzelem, ostrom alá vétel, mindezek *általános képzetek*, melyek egy *terjedelmes individuális egészt* vonnak össze a képzelet számára valami *egyszerű meghatározássá*. Ha arról hallunk mesélni, hogy a *peloponnészoszi háború* kezdetén a spártaiak hosszasan ostromolták Plataiát, majd miután a lakosok egy része elszökött, bevették a várost, és a hátramaradt polgárokat kivégezték, akkor ezzel röviden együtt van, amit Thuküdidész *oly nagy érdeklődéssel* minden részletre *kitérve* ír meg; vagy hogy az athéniak egy szicíliai expedíciója szerencsétlen véget ért. – Ám, mint mondtuk, az *áttekintés* számára elkerülhetetlen, hogy effajta *reflektáló elképzelésekkel* segítsen magán; és elkerülhetetlen az effajta áttekintés is.³¹ Persze az ilyen elbeszélés ettől csak *szárazabb* lesz. Miért is tarthatna számot érdeklődésünkre, amikor Livius, miután száz, a volscusokkal vívott háborút elbeszélte, egyebek mellett *százegyedszer is* [elő-

³⁰ Gondolatjelek közt beszúrva: „nézőpont [? *Sitz*], érzékelés”.

³¹ A margón: „A [történetíró?] a reflexióval nem pusztán mennyiségileg redukál, vagyis általános képzetekre.”

áll] azzal a fordulattal: Róma ebben az évben is szerencsésen hadakozott a volscusokkal vagy fidenaebeliekkal s í. t. – Így írni történelmet annyi, mint megfosztani azt az elevenségétől; ezek a formák, absztrakt képzetek a tartalmat szárazzá teszik.

Ezzel az általános modorral szemben [némely történetírók megpróbálnak,] ha nem is az érzékelésnek erre az elevenségére, de legalább a szemlélet, a képzet elevenségére [szert tenni] azzal, hogy híven, elevenen ábrázolnak *minden egyes vonást*, és nem saját *feldolgozásukban* akarják a régi korokat reprodukálni, hanem *gondos hűséggel* valamiféle képet szeretnének adni róluk. Amelyet ilyen-olyan olvasmányaikból hordanak össze (Ranke).³² [Valamiféle képet adni a] részleteknek, *kicsinyes érdekeknek*, haditetteknek színes sokaságával, *magánügyekével*, amelyeknek nincs befolyásuk a *politikai* ügyekre – képtelenül rá, hogy [fölismerjék] az egészt, hogy [fölismerjenek] valamiféle általános célt. Egy sor vonást innen-onnan összeszedgetni – mint valami Walter Scott-féle regényben –, *szorgalmasan és fáradságosan* összeolvasgatni őket – effajta vonásokkal [bőven] szolgálnak a történetírók, a levelezések és a krónikások –, ez a modor sok olyan véletlen részletbe bonyolít bele minket, amelyek történetileg *alkalmasint helytállók*; de a *fő érdek* mivel sem lesz világosabb [általuk], ellenkezőleg, épp hogy zavarosabbá válik – és így közömbös, hogy ez az ilyen meg ilyen nevű katoná ... egyre megy.³³ A részletező, a kor apróságait használó *kifestést*, ahol egyetlen individuum tettei és sorsának fordulatai a tárgyai az *értelmetlen* kíváncsiságnak, az *éppily közömbös merőben partikulárisat* át kellene engedni a *Walter Scott-i regényeknek*; ám az *államok nagy érdekeinek festményein* eltűnnek az individuumoknak ezek a partikularitásai. A vonásoknak karakterisztikusoknak, a kor szellemének szemszögéből *jelentősékeknek* kell lenniük – ez az, amivel egy magasabb, méltóbb módon szolgálni kell [azáltal tudniillik, hogy érvényre jutnak] maguk a *politikai* tettek, cselekedetek, helyzetek, hogy az érdekekben rejlő *általános* a maga meghatározottságában [ábrázolják].

ββ) A reflektáló történetírás első fajtája mindjárt egy másodikhoz kalauzol bennünket;³⁴ ez a *pragmatikus* történetírás. [Voltaképp] nincs is neve;³⁵ ez az, amit a történetírás általában célul tűz magának: hogy a múlt

³² Nem *Ränken*, mint Lasson olvasatában; ez az egyetlen hely Hegel műveiben, ahol az (akkor még kezdő) nagy történész neve előfordul.

³³ A mondat befejezetlen, a vége az eredetiben: „*ganz dieselbe Wirkung.*”

³⁴ A margón egy jellel az előbbiekhez utalva: „Egyáltalában az *értelemhez mért* történetírás, αα) az érdekek valamiféle *egésze* – az *állam*, korszakalkotó események, egy háború, akár egy individuum egészeként –, ez a tárgy. ββ) A tárgy itt is valami jelen érdek, de lemondva a *hang*, az érzés, a külsődleges szemléletesség *jelenválóságáról* a körülmények részleteiben, az egyes magánindividuumok mint ilyenek sorsfordulóiban.”

³⁵ Moldenhauer/Michel: „Voltaképp nem is kell nevet adnunk neki ...”

egy darabjáról és annak életéről valamiféle művelt [elképzeléssel]³⁶ szolgáljon]. [Ha tudniillik]³⁷ nem a szemünk előtt van egy ilyesfajta totalitás, és nem elevenen forgolódunk benne, hanem egy reflektált világgal van dolgunk, vagyis szelleme, érdekei, műveltsége *múltjával*, [olyankor mindjárt]³⁸ előadódik a *jelen* valamiféle szükséglete. Ez nem a történelemben rejlik, ez a jelen az értelem belátásában [születik], a szubjektív tevékenységben és a szellem ezen való fáradozásában. Az [események]³⁹ külsőlegessége száraz, szürke; a *cél* – az állam, haza –, az eseményekben rejlő *értelem*, *belső összefüggésük*, a viszonyaikban rejlő *általánosság maradandó, ma is érvényes*, és éppoly jelenvaló, mint egykor volt, és az is marad. Az állam önmagáért való *cél*; [az] kifelé a védelem;⁴⁰ bent pedig fejlődése és kiformalódása szükségszerű *lépcsőfokokat* jár be, aminek során kibomlik az ésszerű, az *igazságosság* és a *szabadság*.⁴¹ Az *intézményeknek egy rendszere* ez, *α) az alkotmány mint rendszer, β) és éppúgy annak tartalma*, mely által az igazi érdekek *tudatossá* válnak, és *kívívják* valóságukat. A tárgy előrehaladtának lépéseiben nemcsak külső következetesség rejlik, nemcsak az összefüggés szükségszerűsége, hanem a *dologban*, a *fogalomban* benne rejlő szükségszerűség is. Igazából ez a dolog maga. Például egy modern állam, a Német-római Birodalom [története], a nagy individuumok⁴² vagy egyes *nagy* események – a francia forradalom, valamiféle jelentős szükséglet –, ez a történetíró tárgya és célja, de célja a népnek is, célja a kornak magának. Minden erre vonatkozik.

Bármennyire absztraktak is az ilyesfajta pragmatikus *reflexiók*, *ilyenformán voltaképp ők a jelen*, és nekik, ezeknek a reflexióknak kellene megeleveníteniük, jelenvaló életre lehelniük a múlt elbeszélését.⁴³ Hogy mármost az ilyen reflexiók valóban *érdekesek-e*, és *életet lehelnek-e* a múltba, az az író *tulajdon szellemén* múlik.

A pragmatikus történetíró legrosszabb fajta modora a kicsinyes *pszichológiai* szellemből fakad, amely a szubjektumok hajtórugói után nyomoz, olyan hajtórugók után, melyeket nem valami fogalomból, hanem a különös hajlamokból és szenvedélyekből [hámozott ki], és a *dolgot* magát

³⁶ Moldenhauer/Michel: „ábrázolással.”

³⁷ A kézirat átdolgozása közben tévedésből áthúzva.

³⁸ A kézirat átdolgozása közben tévedésből áthúzva.

³⁹ A kézirat átdolgozása közben tévedésből áthúzva.

⁴⁰ Hogy minek a védelme [fenntartása – *Erhaltung*], nem igazán derül ki; az eredeti így hangzik: „*Erhaltung nach Außen*.”

⁴¹ Fölötte: „Az eleinte *nyers*, bábforma [*eingehülltes*] nép mint ilyen [nem tárgy], csak ha eljut odáig, hogy állam legyen. Az állam vállalkozása, ésszerű egész önmagában, az ész általános célja.”

⁴² Alatta: „Más individuumok, mint Napóleon, csak egy pillanatra. A lényegét illetően függőség.”

⁴³ Zárójelek közt hozzáfűzve: „A franciák [fölötte: németek] inkább kielégítenek minket – így történhetett [*so sei es gewesen*] –”

nem tartja hajtórugónak, hatóerőnek; nyomában a *moralizáló* pragmatikus következik, aki ugyanígy kompilálva beszél el történetét, [de] épületes keresztény reflexiók kedvéért időről időre fölriad ebből a céltalan mesélésből, és az eseményeknek és individuumoknak moralizáló közbevetéseket varr a nyakukba, épületes reflexiókat, intelmeket és tanításokat meg efféléket szúr közbe.

Mármost a reflektáló⁴⁴ történetírás második fajtája a pragmatikus történetírás. Ha a múlttal van dolgunk, és egy távoli világgal foglalkozunk, egy jelen tárulkozik föl a szellem előtt, amely jelen saját ténykedéséből fakadó bére a szellemnek fáradtsága fejében. Az események különböznek, de ez az általános és belső, az összefüggés, az *egy*. Megszünteti a múltat, és az eseményt jelenvalóvá teszi. (Az általános viszonyok, a körülmények összekapcsolódásai nem [kívülről] társulnak az egyesként és egyediként ábrázolt eseményekhez, mint korábban, hanem maguk válnak eseményekké; immár nem a különös, hanem az általános jelenik meg. Ha egészen individuális eseményeket ilyen általánosan ragadunk meg, az hatástalan és terméketlen; ám ha az esemény egész összefüggése bontakozik ki, az az író szelleméről tanúskodik.)⁴⁵

Itt különösképp a morális reflexióról kell szót ejtenünk és a történelemből merítendő morális tanulságról, melynek kedvéért a történet gyakran megformálódik. Ha elmondható is, hogy a jó példái föllelkesítik a kedélyt, kivált az ifjúságét, és a gyerekek morális nevelésében, nyomatékosítandó a kiválóságot, általános igazságok konkrét képzeteiként akár alkalmazhatók is efféle példák, azért a népek sorsa, az államok forrongásai, érdekei, állapotai és bonyodalmai más lapra tartoznak. (A morális módszerek nagyon egyszerűek; a bibliai történet elegendő az effajta okítás számára. A történetírók morális absztrakciói ellenben semmire sem jók.)

Főképp kormányzóknak, államférfiaknak, népeknek szokás a történelmi tapasztalatból leszűrhető tanulságokat a figyelmükbe ajánlani. Ám amit a történelem és a tapasztalat tanít, csak annyi, hogy népek és kormányok sohasem tanultak semmit a történelemből, és sohasem cselekedtek azok szerint a tanulságok szerint, amelyek belőle levonhatók lettek volna. Minden kornak, minden népnek olyan sajátosak a körülményei, olyan individuális az állapota, hogy akkor és ott, ahogy magából ebből az állapotból adódik, úgy kell döntenet, és egyedül úgy lehet döntenet (és csakis a nagy jellem az, aki ilyenkor helyesen tud választani). A világesemények sodrásában nem segít semmiféle általános sarkétel, a hasonló [múltbeli] körülményekre való visszaemlékezés kevés; mert ami csak hal-

⁴⁴ Karl Hegelnél: „reflektált”.

⁴⁵ Az itt és a következőkben zárójelbe tett részletek egyedül Lassonnál találhatók meg; minden másban Karl Hegel és Lasson csaknem az utolsó szóig egybecsengenek. Kétes esetekben a Hoffmeister-kiadás Karl Hegel szövegét részesítette előnyben.

vány emlék, az erőtlen a jelen viharában, nincs hatalma a jelen elevenségén és szabadságán. (Ami a történelmet alakítja, az valami más, mint a belőle merített reflexiók. Egyetlen eset sem hasonlít mindenben egy másikra; sohasem akad dolgunk olyan individuális azonossággal, hogy ami az *egyik* esetben a legjobb, az volna a *másikban* is. Minden népnek megvan a maga helyzete, s hogy fogalmat alkothassunk arról, mi helyes, nem kell előbb a történelemhez folyamodnunk.) Nincs ízetlenebb ebben a tekintetben, mint a sűrűn visszatérő hivatkozás a görög és római példákra, ahogy az a franciáknál a forradalom időszakában oly sűrűn előadódott. Nincs, ami jobban különbözhetnék, mint ama népek természete és korunké. A maga egyetlen történetében,⁴⁶ ahogy Svájc történelméről írt munkájában is, effajta morális céljai voltak Johannes von Müllernek, és ilyesfajta tanításokat hirdetett a fejedelmek, kormányok és népek, kivált a svájci nép számára. Kötetbe is gyűjtötte tanításait és reflexióit, és levelezésében⁴⁷ gyakran pontosan meg is adja, hány reflexiót fogalmazott meg a héten (szentenciáit aztán kénye-kedve szerint szórta szét elbeszéléseiben; ám az effélék csak egy konkrét esethez társíthatók eleven formában. Gondolatai nagyon felületeseek; ettől unalmassá válik, és), aligha tartoznak termése legjavához. (A reflexióknak konkrétaknak kell lenniük.) Csak a helyzetek alapos, szabad, átfogó szemrevétele és a mély érzék az eszme iránt, aziránt, ahogy az eszme önmagát értelmezi, adományozhat igazságot és érdekességet a reflexióknak. Mint *A törvények szellemében* Montesquieu-nél, aki egyszerre alapos és mély.

Ezért is váltja le *egyik* reflektáló történelem a *másikat*; az anyag bármely szerző számára hozzáférhető, mindegyikük könnyen képesnek tarthatja magát elrendezésére és földolgozásra, s a maga szellemét könnyedén juttathatja érvényre a[z ábrázolt] korok szellemeként. Amiért is megcsömörlöttünk az effajta reflektáló történetírói munkáktól, és visszatértünk a pontos elbeszélésekhez, az események minden szempontból körüljárt képéhez. Az ilyesminek persze van valamelyes értéke, de többnyire csak anyaggal szolgál. Mi, németek beérjük ennyivel; míg a franciák szellemesen megalkotják maguknak a maguk jelenét, és a múltat a jelen állapotra vonatkoztatják.

γγ) A reflektáló történetírás harmadik formája a *kritikai* történetírás; már csak azért is meg kell említenünk, mert kivált ez az, ahogy korunk Németországában a történelemhez nyúlnak. Itt nem a történelem maga, amit előadnak, hanem a történetírás története, a történeti elbeszélések megítélése és igazságuk meg hitelenségük vizsgálata. (Niebuhr *Római történelme* így van megírva.)⁴⁸ A rendkívüli, vagy ami állítólag az, nem a dolgokban rejlik, ami rendkívüli, az az író éleselméjűsége, mellyel az elbeszélésekből kifacsar valamit. (Bármely körülményből

⁴⁶ Johannes von Müller, *Vierundzwanzig Bücher allgemeiner Geschichten, besonders der europäischen Menschheit*. Tübingen, 1810. 3 kötetben.

⁴⁷ Uő, *Briefe an Bonstetten*, 1809; *Briefe an Woltmann*, Berlin, 1811; *Briefe Müllers an seinen ältesten Freund*. Hrsg. von Füssli. Zürich, 1812.

⁴⁸ Barthold Georg Niebuhr (1776–1831), *Römische Geschichte*. Berlin, 1811–32. 3 kötetben.

levonja a maga következtetéseit a hitelességre nézvést.) A franciák ebben sok alapos és érett megfontolásra valló vizsgálódással szolgáltak. Ők azonban nem akarták történeti eljárásuként érvényre juttatni az effajta kritikai eljárást magát, bírálatukat kritikai traktátusok formájába öntötték. Nálunk az úgynevezett magasabb kritika, ahogy egyáltalában véve a filológiában, a történelemkönyvekben is eluralkodott (ahol elhagyva a történelem, a megfontolt történelmi stúdiumok talaját, tér nyílt a legönkényesebb elképzelések és kombinációk előtt). Ez a magasabb kritika volna hivatva annak igazolásával szolgálni, miért is tárult szélesre a kapu a hiú képzelőerő minden elgondolható történetietlen torzszüleménye előtt. Ez is egy módja annak, hogy jelent csempésszünk a múltba,⁴⁹ mármint ha a történeti adatok helyére szubjektív ötleteket ültetünk – ötleteket, amelyek annál pompásabbnak számítanak a szemünkben, minél merészebbek, azaz minél alaptalanabbak, minél szegényesebb körülményeken nyugszanak, és minél inkább ellentmondanak mindannak, ami a történetírásban eldöntöttnek számít. –

δδ) A reflektáló történetírás utolsó fajtája mármost a *speciális történelem*. Mindjárt első pillantásra részlegesnek, valamiképp különösnek mutatkozik, mint-hogy egy nép gazdag életéből, az összefüggések egészéből egyetlen általános szempontot emel ki (például a művészet, a jog, a vallás történetét). Absztraháló ugyan, de mert általános szempontokat követ, egyúttal átmenet is a filozófiai világtörténet-íráshoz.

(A mi képzeletünk számára, amikor egy népről képet alkotunk, több szempont adódik, mint a régiéknél, olyan szellemi meghatározások, melyekre ki kell térni óhatatlanul; a művészet, a vallás, a tudomány, az alkotmány, a jog, a tulajdon, a hajózás története csupa ilyen általános szempont. Korunk műveltségéből adódóan a történelem kezelésének ez a formája nagyobb tiszteletnek örvend, és kimunkálódott.⁵⁰ Különösen a jog- és alkotmánytörténet került előtérbe napjainkban. Az alkotmánytörténet inkább össze is függ az ösztörténelemmel; csak az állam egészére vetett pillantással együtt van értelme. Ha alaposan és érdekesen művelik, és nem csüng a merőben külső anyagon, a lényegtelen külsőségen, mint például Hugo római jogtörténete,⁵¹ akár pompás is lehet. Eichhorn német jogtörténete⁵² akkor már tartalmasabb.)

Ezek az ágak összefüggésben állnak egy nép történelmének egészével, és a dolog pusztán azon fordul meg, vajon felmutattatik-e az egész összefüggése, vagy az összefüggést a történetírás pusztán külső viszonyokban próbálja föllelni.

⁴⁹ Lasson: „a múltba bevinni a jelent.” Karl Hegel: „a történelemben szert tenni a jelenre.”

⁵⁰ Karl Hegelnél a bekezdés helyett: „Korunkban a fogalomtörténetnek ez a formája jobban előtérbe került és kimunkálódott.”

⁵¹ Gustav Hugo (1764–1844) a történeti jogi iskola megalapítója, 1788-tól a jog tanára a göttingai egyetemen; németül megjelentette Gibbon *Übersicht des römischen Rechtsjét*, Göttingen, 1789.

⁵² Karl Friedrich Eichhorn (1781–1854), német jogtudós: *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*, Göttingen, 1808–23. 4 kötetben; *Einleitung in das deutsche Privatrecht*. 1823.

Az utóbbi esetben ezek a viszonyok merőben véletlen részleteknek mutatkoznak a népek történetében. Mármost ha egyszer a reflektáló történetírás eljutott odáig, hogy általános szempontokat kövessen, meg kell jegyeznünk, ha az ilyen szempontok valódi szempontok, akkor nem pusztán külsődleges vezérfonalát, külsődleges rendjét nyújtják az eseményeknek és tetteknek, hanem azok belső, vezérlő lelkét kínálják.

γ) A történetírás harmadik neme, a *filozófiai világtörténet-írás*, a reflektáló történetírásnak ehhez a legutóbbi fajtájához kapcsolódik azzal, hogy az ő szempontja is általánosabb szempont, ám nem valami különös, amit absztrakt módon kiemelünk, közben eltekintve más szempontoktól. A filozófiai történetírás általános szempontja nem absztrakt általános, hanem konkrét, és voltaképpen értelemben jelenvaló; mert ez a szempont a szellem, amely örökkön önmagánál van, és amelynek számára nem létezik múlt. [Avagy ez a szempont az eszme maga.]⁵³ Igazság szerint az eszme Merkúrra, a lélek kalauzára emlékeztetően a népek és a világ kalauza, és a szellem, a szellem ésszerű és szükségszerű akarata az, amely a világeseményeket terelgette és terelgeti. A szellemet fölismerni ebben a kalauzolásban, ez itt a célunk.

Fordította: Mesterházi Miklós

⁵³ A szögletes zárójelben szereplő mondat Johannes Hoffmeister beszúrása.